

ANTONI NADBRZEŻNY

TUSSEN SACRALISATIE EN BANALISERING.
LIJDEN IN DE THEOLOGIE
VAN EDWARD SCHILLEBEECKX

BETWEEN SACRALIZATION AND BANALIZATION.
SUFFERING IN THE THEOLOGY OF EDWARD SCHILLEBEECKX

Abstract. This paper discusses the relationship between human suffering and the Christian praxis of solidarity in the theology of Edward Schillebeeckx. The author first describes the personalist and humanist character of Schillebeeckx's theology. He then presents the different types of individual and communal suffering. In the final part of his paper, the author expounds the categories of *orthopraxis* and *metanoia*. Emphasis is placed upon the concepts of the Christian solidarity and resistance to suffering. It is not suffering itself but the human attitude toward those who suffer that manifests and advances the Reign of God in our earthly history.

Summarised by Antoni Nadbrzeżny

Key words: Edward Schillebeeckx; phenomenology of suffering; contextual theology; Christian orthopraxis; resistance, solidarity.

1. INLEIDING

Het lijden is een deel van het menselijk leven en behoort tot de geschiedenis van het mensdom. Het is altijd een pijnlijke en moeilijke ervaring. Sinds eeuwen stellen de mensen de volgendefundamentele vragen: waarom bestaat er het lijden in onze

Dr. hab. ANTONI NADBRZEŻNY – priester, wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Dogmatische Theologie van de Johannes Paulus II Katholieke Universiteit Lublin (Polen). Zijn onderzoek richt zich op de moderne Nederlandse theologie; e-mail: a.nadbrzezny@wp.pl

Dr. hab. ANTONI NADBRZEŻNY – Catholic priest, associate professor at the Institute for Dogmatic Theology of the John Paul II Catholic University of Lublin (Poland). His research focuses on the modern Dutch theology; e-mail: a.nadbrzezny@wp.pl

wereld? Wie is daarvoor verantwoordelijk? Hoe kunnen wij het lijden interpreteren en welke betekenis heeft het in het leven van alle mensen?

De lijdende mens wil zijn pijn verlichten, verlangt naar rust en droomt van geluk. Bovenal wekt het lijden van de onschuldige mensen verzet op. Soms berusten enkele mensen in hun wanhoop. Zij verliezen vertrouwen in de macht van het goede en beginnen te twifelen aan de goddelijke voorzienigheid. Zij worden door tegenstrijdige gevoelens bewogen. Zij voelen tegelijk verontwaardiging en hulpeloosheid, hoop en wanhoop, acceptatie en non-acceptatie van hun levenslot.

Het motief van lijden komt vaak in de schone letteren voor. Vele beroemde auteurs beschrijven het fenomeen van het lijden, presenteren de onafwendbaarheid van het lot, spreken over de angst en het geheim van het lijden en proberen de zin van het menselijke leven te verklaren. Niet alleen de schone letteren, maar ook de theologische literatuur brengt het onderwerp van lijden en bevrijding opnieuw ter sprake.¹ De theologen analyseren deze problematiek vanuit het perspectief van de verhouding van christelijke openbaring en menselijke ervaringen. Na het tweede Vaticaanse concilie staat de existentiële dimensie van het menselijke bestaan in het centrum van de theologische bezinning.

Het doel van dit artikel is het motief van lijden in de interpretatie van Edward Schillebeeckx (1914-2009)² in het licht te plaatsen. In de werken van deze beroemde Vlaamse theoloog zoeken wij naar de antwoorden op de volgende vragen: Welke rol speelt de lijdensgeschiedenis in het denken van Schillebeeckx? Hoe beschrijft hij het fenomeen van het menselijk lijden? Op welke manier moeten de christenen op de lijdende mensen reageren? Voordat we gaan spreken over de betekenis van lijden in het denken van Schillebeeckx volgen nu eerst enkele notities van het specifieke van zijn theologie.

2. OP ZOEK NAAR EEN HUMANISTISCHE THEOLOGIE

Edward Schillebeeckx representeert de systematische theologie die een humanistisch en personalistisch karakter heeft. Volgens hem is de theologie een methodische en systematische bezinning over de inhoud van het christelijk geloof. De Vlaamse dominicaan legt het accent op de concrete gelovige mens die in deze wereld leeft en

¹ Cf. J.B. METZ, *Teologia wobec cierpienia*, vertaald door J. Zychowicz, Kraków 2008.

² Voor de biografie van E. Schillebeeckx zie: E. BORGMAN, *Edward Schillebeeckx. A Theologian in his History*, London: Continuum 2004; R.J. SCHREITER (ed.), *The Schillebeeckx Reader*, New York: Crossroad 1984, p. 1-24; A. NADBRZEŻNY, *Schillebeeckx Edward*, in: *Encyklopedia Katolicka*, vol. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, col. 1224-1226.

werkt. Bijgevolg heeft zijn theologie een antropocentrisch karakter. Het voorwerp van zijn theologie is een levende mens met zijn geloof, hoop, geluk en lijden, in zijn historische, culturele en sociale situatie. De theologie is geen bezinning op de abstracte geloofsartikelen of het bovennatuurlijk wezen van God maar een interpretatie van de gehele menselijke existentie in het licht van de goddelijke openbaring. De focus van zijn theologie is de mens als beeld en gelijkenis van God.

In Schillebeeckx erkennen velen een pionier van de nieuwe theologie. Hij introduceerde historische hermeneutiek binnen de katholieke systematische theologie. Hermeneutiek betekent een uitlegkunde die de mogelijkhedenvoorwaarden van een begrijpen van de Bijbel, de kerkelijke traditie en het geheel van het christelijk geloof onderzoekt. Dit onderzoek is nodig want in onze geschiedenis bestaat er de steeds groeiende begripshorizon van onze ervaringen, ons denken en ons spreken. Daarom moeten de gelovigen steeds hun geloof in de nieuwe historische contexten actualiseren.³

Een van de belangrijke taken van de theologie is de inhoud van het christelijk geloof te actualiseren en de verhouding tussen mens en God opnieuw te interpreteren. Onder de invloed van Paul Tillich gebruikt Schillebeeckx in zijn theologie een 'correlatiemethode'. Het gaat daarin om de fundamentele menselijke vragen vanuit de levenservaring met de christelijke antwoorden vanuit de goddelijke openbaring in de correlatie te binden. De nieuwe menselijke vragen en problemen zoeken naar nieuwe christelijke interpretaties en oplossingen. Dankzij deze methode is de katholieke theologie in permanente ontwikkeling.⁴ Zonder twijfel is Schillebeeckx een theoloog die beseft dat veel vertrouwde antwoorden ontoereikend zijn geworden voor bewuste gelovigen die geconfronteerd worden met oorlog en geweld, met nieuwe verworvenheden van de wetenschappen en met de secularisatie. In deze nieuwe context zitten vele mensen met prangende vragen: is God nodig? Wat kan ik eigenlijk geloven? Waarom geloof ik en waartoe? Wat durf ik hopen?

Om op deze vragen te antwoorden moet de theologie zich niet afsluiten maar dialogeren met de culturele en maatschappelijke context. Daarom ziet Edward Schillebeeckx de moderniteit niet als verlies of bedreiging, maar als nieuwe kans om het christen-zijn authentiek te beleven. De Vlaamse theoloog probeert op de oorzaken te wijzen waarom voor westerse mensen God tot een probleem is geworden. Hij ziet drie uiterlijke factoren en drie interne factoren. Het zijn elementen van onze culturele en maatschappelijke context. Tot de uiterlijke factoren behoren:

³ H. SNIJDEWIND, *Leeswijzer bij 'Jezus, het verhaal van een Levende' van Edward Schillebeeckx*, Baarn 1994, p. 64.

⁴ A. REGO, *Suffering and Salvation. The salvific meaning of suffering in the later theology of Edward Schillebeeckx*, Leuven 2006, p. 132-135.

a) Het wegvallen van de maatschappelijke geloofwaardigheidsstructuren van het godsgeloof. In een gesecculariseerde wereld krijgen de persoonlijke levensovertuigingen van de gelovigen niet langer een maatschappelijke bevestiging.

b) Het leven in een wereld met vele keuzemogelijkheden. Het geloof is slechts een van de vele opties in de pluralistische samenleving.

c) Het gelovige maar uitgebuite volk in de Derde Wereld tegenover het gesecculariseerde en uitbuitende westen. De armoede in de niet-Europese landen die sinds eeuwen door christenen overheerst worden maakt het geloof in God voor velen ongelooftwaardig.⁵

De interne factoren zijn met het kerkelijk leven verbonden. Dit zijn met name:

a) De semantische chaos ten aanzien van de term 'God'. Vele Christenen begrijpen het woord 'God' in de klassieke termen niet meer.

b) De spanning tussen het godsgeloof en zijn kerkelijke institutionalisering. Sommige mensen blijven geloven in God terwijl ze zich van het instituut kerk vervreemden.

c) De breuk tussen het godsgeloof en de officiële kerkelijke moraal. Sommige mensen blijven gelovig en zijn praktiserend, maar ze zijn vervreemd van de kerkelijke moraal leer.⁶

Volgens Schillebeeckx kan de christelijke theologie ook nu getuigen van het heil-van-Godswege en begrijpelijk spreken over dit heil. Zij kan geen achterhaalde opvattingen presenteren maar moet de geloofwaardige actualisering van het christelijk geloof uitwerken.

Welke zijn de belangrijkste elementen in dit proces van geloofsactualisering? Eerst en vooral moet de theologie niet een totaal theoretische discipline zijn. De praktijk is ook een nodig element in de actualiserende interpretatie van ons christelijk geloof. De taak van de theologie is niet alleen de werkelijkheid te interpreteren maar ook transformeren. Dus werkt de theologie een toonbeeld uit van het handelen volgens het geloof. In de ogen van Schillebeeckx mogen wij de theologie een kritische theorie van geloofspraktijk noemen. De Vlaamse dominicaan introduceert binnen zijn theologie het begrip *orthopraxis* hetgeen letterlijk 'het rechte handelen' betekent. Volgens Schillebeeckx moet de theologie een invloed hebben op het handelen van de gelovigen. In die zin is de theologie zowel een kritiek van de mens, de maatschappij en de kerk, als ook een belofte van God's heil in Christus. Deze goddelijke belofte roept de mensen op de wereld te verbeteren. Dat motiveert de gelovigen tot scherpe zelfkritiek en radicale bekering.⁷

⁵ E. SCHILLEBEECKX, *Mensen als verhaal van God*, Baarn 1989, p. 65-73.

⁶ Ibid., p. 74-80.

⁷ E. SCHILLEBEECKX, 'Krytyczny status teologii', in: *Concilium* (1971), wyd. specjalne, p. 50-51.

Schillebeecx' denken behoort tot de contextuele theologie. In tegenstelling tot de interpretaties van Joseph Ratzinger, Hans Urs von Balthasar en Yves Congar is Schillebeecx' theologie een soort van theologie 'van onderuit'. Het betekent dat haar uitgangspunt niet de dogmatische verklaringen van de kerk, maar de existentiële ervaringen van de hedendaagse mens zijn. Tot deze menselijke ervaringen behoren ook lijden en bevrijding. Schillebeecx benadrukt dat christen-zijn met het concrete leven zelf te maken heeft. De christelijke leer is niets zonder het leven.

Ten opzichte van Schillebeecx' theologie kunnen wij nog een vraag stellen: Welke plaats neemt het werk van deze Vlaamse dominicaan in de geschiedenis van de Nederlandse literatuur? Het antwoord is dat de theologische literatuur van Schillebeecx *strikt genomen* niet tot de schone letteren behoort. In Schillebeecx' werk speelt de esthetische dimensie niet de belangrijkste rol. Hierbij gaat het meer om de hedendaagse mensen te bewegen en motiveren om deze wereld positief te veranderen. Daarom produceert Schillebeecx in zijn publicaties geen literaire fictie. De fundamentele bronnen zijn voor hem altijd het menselijke bestaan en de christelijke geloofstraditie. In die zin is de theologie van Schillebeecx zowel humanistisch als ook pragmatisch en realistisch.

Er bestaat zowel gelijkenis als ook verschil tussen Schillebeecx' oeuvre en het werk van de Nederlandse christelijke schrijvers van de twintigste eeuw verbonden met het literaire tijdschrift *De Gemeenschap* (Anton van Duinkerken, Jan Engelman, Albert Helman, Michel van der Plas en andere). Zowel Schillebeecx als ook de hierboven vermelde vertegenwoordigers van de godsdienstige stroming in de Nederlandse literatuur willen de religieuze problematiek aan het brede publiek kritisch presenteren en ontwikkelen een open dialoog ook met de niet-gelovigen. Maar in tegenstelling tot het werk van deze auteurs heeft het oeuvre van Schillebeecx duidelijk een wetenschappelijk karakter.

Hoewel het werk van Schillebeecx niet tot de schone letteren behoort heeft het de interessante literaire kwaliteiten. De Vlaamse theoloog gebruikt verschillende stijlmiddelen om de rijkdom van het Mysterie van God en mens in de geschiedenis uit te drukken. In de grote werken uit zijn vroegere periode gebruikt Schillebeecx meestal de wetenschappelijke stijl met vele filosofische en abstracte woorden. In de tijd van het Concilie (1962-65) schrijft hij een dagboek vol met persoonlijke gedachten en gevoelens. Na het Concilie introduceert de Vlaamse dominicaan binnen zijn theologie de existentialistische retoriek typisch voor Albert Camus, Gabriel Marcel, Martin Heidegger en Jean-Paul Sartre (angst voor de dood, ervaring van nietigheid, absurditeit, eenzaamheid van het menselijk-zijn in de wereld). In de late periode gebruikt Schillebeecx in zijn boek geschreven in de vorm van een testament nog meer de autobiografische stijl. Een aparte categorie vormen de homilies

van pater Schillebeeckx. Hierin kunnen de lezers de mooie Bijbelse metaforen, symbolen en vergelijkingen ontdekken.

De stijl van Schillebeeckx is niet gemakkelijk. De auteur gebruikt vaak de lange en gecompliceerde zinnen. Zijn bezinning op het menselijke bestaan zit vol van uitweidingen, zijn taal is soms ironisch of alledaags. Schillebeeckx introduceert graag ook de neologismen binnen zijn teksten (bijvoorbeeld ‘de aanwezigheid-in-de-gestalte-van-afwezigheid’).⁸ Eindelijk vinden de lezers in de boeken van Schillebeeckx ook aforismen (bijvoorbeeld ‘zonder humor wordt een theoloog groetinquisiteur’).⁹

Concluderend kan men zeggen dat het oeuvre van Schillebeeckx onmiskenbaar tot de stroming van de moderne theologische literatuur behoort, maar toch dankzij zijn grote literaire waarden een brug vormt tussen de Kerk en de hedendaagse samenleving.

3. FENOMENOLOGIE VAN HET LIJDEN

In de ogen van Schillebeeckx is het lijden een zeer realistische werkelijkheid. In elk menselijk leven zijn er niet alleen zinservaringen, maar ook ervaringen van onzin, van onrecht en van onschuld. De ontwikkeling van techniek en wetenschap gaat samen met de aanwezigheid van het lijden, hetgeen voor de mensen een groot mysterie is. De nieuwe economische en culturele contexten elimineren het lijdensuniversum niet. Zowel filosofie als ook theologie staan hier machteloos. Uit eigen ervaring weten wij dat het lijden een meerdimensionaal fenomeen is. In het denken van Schillebeeckx bestaat er een heel interessante fenomenologie van het lijden.¹⁰ Er zijn bepaalde vormen van het lijden die door positieve zingeving het gemoed van de mensen verrijken. Dankzij deze vormen kan de mens zelfs psychisch en geestelijk rijpen tot een goede en wijze persoonlijkheid. De mens die door lijden gerijpt is, dwingt bewondering en diep respect af. In dit geval leidt het lijden tot de milde wijsheid. Daarom spreekt men in vele culturen van “de school van het lijden”. Zonder lijden en pijn zou onze wereld een onmenselijke werkelijkheid zijn. Het zou een robotwereld zijn, zonder gevoelige mensen en zonder heroïsche daden. Zonder twijfel worden de grootste dingen in onze mensenwereld in leed geboren.¹¹

⁸ E. SCHILLEBEECKX, *Theologisch testament. Notarieel nog niet verleden*, Baarn 1994, p. 86.

⁹ *Ibid.*, p. 175.

¹⁰ K. MCMANUS, ‘Suffering in the Theology of Edward Schillebeeckx’, in: *Theological Studies* 60(1999), p. 477-478.

¹¹ E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid en liefde. Genade en bevrijding*, Bloemendaal 1977, p. 665.

Volgens Schillebeeckx maakt een dosis van het lijden ons gevoeliger voor de medemens. Liefde, hulp en openheid voor de andere is tegelijk kwetsbaar. De geschiedenis van de Wijsbegeerte leert ons dat Stoa-wijzen zich boven echt leed verheven hebben. Zij hebben het medelijden met de lijdende mens consequent afgewezen. Ze kenden geen lijden maar ook geen liefde. Wij kunnen niet vergeten dat ook de gelovige liefde tot God met bepaalde lijdensfragmenten verbonden is.

Op basis van de menselijke ervaring mogen wij constateren dat niet alle lijden zinloos is. Soms heeft het lijden een creatieve macht die de mens kan transformeren. Het gaat om lijden terwille van een goede en rechtvaardige zaak. In deze situatie is het lijden niet zelf door de mens uitgekozen of gezocht. Dit is een soort van roeping die de gehoorzaamheid aan het goede betekent. Lijden is een feitelijke implicatie van de menselijke verantwoordelijkheid voor een goed “zaak” die de medemens of God is. De mensen zoeken geen leed maar ze aanvaarden het vrijwillig als de consequentie van een bepaald engagement. De lijdende mens is niet op zichzelf geconcentreerd, maar op de zaak waar hij zich voor inzet.¹²

Volgens Schillebeeckx bestaat er ook het lijden in de religieuze context. Het wordt beleefd als offerende liefde. Voor christenen betekent dit “delen in het lijden van Jezus Christus” (2Kor 1,5). Ondanks deze beschouwingen moeten wij constateren dat er een excès aan lijden en kwaad in de wereldgeschiedenis is. Er is te veel onschuldig en onzinnig lijden. Dit onheil kan men niet ethisch, hermeneutisch of ontologisch rationaliseren.¹³

Er bestaat nog een soort van lijden waarin de mensen de slachtoffers van brutaal kwaad zijn. Dit grote kwaad is hen vaak door de anderen in het historisch perspectief aangedaan. Buchenwald en Auschwitz zijn de universele symbolen van de grote escalatie van het kwaad op bepaalde momenten in de mensengeschiedenis. Het lijden van onschuldige mensen is een vlek op het blazoen van de mensheid. Dit lijden is niet zomaar een ongelukkig toeval, het is schering en inslag.¹⁴

Wie is verantwoordelijk voor dit soort van lijden? Zoekend naar een antwoord zegt Schillebeeckx dat het kwaad en het lijden van onschuldige mensen geen structureel bedoelde plaats in het goddelijk project heeft. God wil geen pijn en lijden van de mensen. In het christelijk geloof is God de scheppende oorzaak van de mens. Maar hij is niet op dezelfde wijze de oorsprong van goed en kwaad. Schillebeeckx onderstreept dat God een pure positiviteit is. Daarom is het onzinnig in God een motief of een oorzaak van kwaad te zoeken. Negativiteit kan geen oorzaak in God

¹² Ibid., p. 665.

¹³ R. SCHREITER (red.), *The Schillebeeckx Reader*, New York 1984, p. 51-52.

¹⁴ E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid en liefde. Genade en bevrijding*, p. 666-667.

hebben want Hij is alleen een bron van het goede. Dat is de basisgedachte van Schillebeeckx en voor hem een rechtvaardigheid van Gods goedheid. Dit alles betekent dat wij de oorzaak van het lijden niet in God kunnen zoeken.

De andere interessante vraag is: kunnen wij het lijden een probleem noemen? Onder de invloed van de existentialistische filosofie van Gabriel Marcel maakt Schillebeeckx een onderscheid tussen een probleem en een mysterie. Problemen kunnen de mensen theoretisch begrijpen en praktisch oplossen. Een probleem kan men objectiveren. Wij kunnen ook een afstandelijke verklaring vinden. Mysterie is altijd iets heel anders. Het is een theoretisch ongrijpbare werkelijkheid. Het lijden, en in het bijzonder het lijden van de onschuldige mensen, is onverklaarbaar. Het mysterie van het lijden is de werkelijkheid waaraan we meer kunnen deelnemen dan rationaliseren.

In de ogen van Schillebeeckx bestaat er ook een subjectief aspect van het lijden in onze persoonlijke geschiedenis. Het is altijd *mijn* lijden, *mijn* kwaad en *mijn* dood. Deze elementen kunnen niet geobjectiveerd worden. Hierin faalt de menselijke rationaliteit. Alle verklaringen en interpretaties zijn onvoldoende. In plaats van het rationaliseren moeten wij ons de lijdende mensheid herinneren. De herinnering aan de lijdensgeschiedenis moet altijd kritisch zijn. De kritische rationaliteit is een prikkel voor de praktische rede om de menselijke lijdenssituatie te veranderen. In de plaats van de interpretatie komt er menselijke actie. Schillebeeckx zegt dat God promotor van het goede en bestrijder van het kwaad is.¹⁵ Daarom bestaat er in God geen dualistische grond van leven en dood. Hij is alleen een God van het leven. Dat is in het verhaal van Jezus gemanifesteerd. Jezus moest veel lijden en eindelijk aan het kruis sterven maar de dood is niet de laatste woord in zijn verhaal. God kon niet de dood van Jezus als compensatie voor onze zonden willen. Het zou een sadistische lijdensmystiek zijn. God wil niet de dood van de mens.¹⁶

Wij kunnen niet aan God toeschrijven wat de onrechtvaardige mensen Jezus aangedaan hebben. God als de promotor van goede en het leven overstijgt de negatieve aspecten van onze geschiedenis. Jezus' verrijzenis is in wezen een overwinning van het lijden en de dood zelf. Het kruis en de verrijzenis van Jezus tonen ons dat wij feitelijk niet dankzij Jezus' dood maar ondanks zijn dood verlost zijn. Verrijzenisgeloof zegt dat het mysterie van erbarmen sterker is dan het mysterie van ongerechtigheid.¹⁷

¹⁵ H. OOSTERHUIS, P. HOOGVEEN, *God is ieder ogenblik nieuw. Gesprekken met Edward Schillebeeckx*, Baarn 1982, p. 136.

¹⁶ E. SCHILLEBEECKX, *Gerechtigheid en liefde. Genade en bevrijding*, p. 668.

¹⁷ *Ibid.*, p. 670.

Concluderend kunnen wij zeggen dat de christelijke boodschap geen verklaring brengt van onze lijdensgeschiedenis. De christelijke openbaring brengt ons iets meer: een zekerheid dat God groter dan alle leed is en altijd solidair met de lijdende mens blijft. De Bijbelse God is groter dan elke theoretische bezinning over lijden en kwaad. De verrijzenis van Jezus is de overwinning op zijn lijden en een teken dat God het heil van alle mensen wil. Voor alle mensen, zowel gelovigen als ook niet-gelovigen, is het lijden een grote uitdaging en een factor die ons uit de onverschilligheid wegrukken kan.

4. CHRISTENEN EN DE LIJDENDE MENS

De analyse die wij tot nu toe gemaakt hebben, toont dat de oorzaak van het lijden niet in God te vinden is. In de Bijbel kunnen wij ook geen verklaring van het kwaad en het lijden vinden. Zelfs voor de diepgelovige mensen blijft het lijden een ongrijpbare werkelijkheid die heel vaak tot verzet provoceert. Op welke manier moeten de christenen op het lijden in onze wereld reageren?

Schillebeeckx denkt dat de juiste reactie op het fenomeen van het lijden een verzet is en een sterke wil om het lijden uit onze wereld te elimineren. Hij motiveert zijn standpunt dat de alledaagse en wetenschappelijke ervaringen veel te danken hebben aan ervaringen van weerstanden en van weerbarstigheid van onze werkelijkheid. Het toont de mensen dat zij in contact met een van ons onafhankelijke werkelijkheid zijn. Onze menselijke plannen en projecten worden door verzet van de werkelijkheid vaak gedwarsboemd. Dankzij het fenomeen van de vervreemding en desintegratie van de menselijke projecten manifesteert zich de waarheid van ons bestaan. De mensen worden zich bewust dat de interpretatiesleutel van de werkelijkheid niet een ideologie is maar een concreet ding dat weerstand biedt.¹⁸

Op gelijke wijze kunnen wij over de werkelijkheid van het lijden spreken. De lijdensgeschiedenis is ook een grote ervaring van vele verzetten ten aanzien van menselijke pijn. Er hebben veel acties van solidariteit met lijdende mensen plaatsgevonden tijdens verschillende oorlogen en catastrofes. Ook in de geschiedenis van het christendom hebben wij getuigenissen van heroïsche hulp aan lijdende mensen.¹⁹ Dat betekent dat het christelijk geloof niet alleen een belijdenis moet zijn maar ook een soort van actie tegen het lijden en de sociale onrechtvaardigheden.

¹⁸ E. SCHILLEBEECKX, *Mensen als verhaal van God*, p. 48.

¹⁹ K. MCMANUS, 'Suffering in the Theology of Edward Schillebeeckx', p. 490-491.

In het denken van Schillebeeckx is de categorie van *orthopraxis* heel belangrijk. Christenen moeten niet alleen horen wat Jezus gezegd heeft maar ook moeten zij Jezus in hun leven navolgen. In die zin betekent *orthopraxis* steeds het handelen in overeenstemming met de maatstaf of de richtlijnen van het rijk Gods die door Jezus gepreikt werden.²⁰ Wat is de inhoud van Jezus' boodschap? Fundamenteel is het een boodschap van het naderend heil-van-Godswege. In de Bijbel zien wij dat Jezus het Rijk Gods en de heerschappij van God preekt. Deze uitdrukking 'Koninklijke Godsheerschappij' krijgt in Jezus' mond een zeer eigen betekenis. Door deze uitdrukking en door de praxis van zijn leven toont Jezus de radicale betrouwbaarheid en toewijding van God aan de mens. Jezus preekt een God die zelf voor de mens de zinvolle toekomst wil zijn. Zijn preiking is werkelijk evangelie, het is de blijde boodschap, vol van hoop en liefde. De God van Jezus is geen wreker. Hij is een God van barmhartigheid en vergiffenis. Dit beeld van God wordt door Jezus' parabels gedocumenteerd en vooral door de zaligprijzingen.

De kern van de zaligprijzingen is de komende Godsheerschappij. Toenmalige profetische en apocalyptische boetebewegingen in Israël wachten op de aankomst van God die met een oordeel over onze geschiedenis komt. Jezus staat in de traditie van zijn volk Israël en verkondigt ook het Rijk van God. De nieuwigheid van zijn prediking ligt niet daarin dat armen en lijdenden steun bij God mogen zoeken. Dat was geen nieuws voor de vrome en gelovige joden. Het nieuwe aspect van Jezus' verkondiging is dat de barmhartige hulp van God reeds nu en hier aanwezig is. Jezus zegt dat met hem het Rijk van God over de mens komt. Genade, liefde, hoop, vergiffenis en verzoening zijn niet de zaak van onbepaalde toekomst maar zij realiseren zich in de persoon van Jezus en zijn de gaven voor alle mensen. Jezus brengt God's radicale 'nee' tegen de menselijke lijdensgeschiedenis.²¹

Schillebeeckx constateert dat Jezus' praxis een concrete illustratie van het toekomstige, eschatologisch heil is. Zijn levensstijl is een groot symbool van de goddelijke liefde. Welke momenten uit het leven van Jezus zijn het meest symbolisch? De Vlaamse theoloog wijst op drie momenten. Ten eerste, het weldoende-rondgaan van Jezus in de streek van de Bijbelse Palestina. Jezus brengt de hoop, de goedheid en de hulp mee voor de lijdende mensen in de steden en dorpen waar hij komt. Dit optreden symboliseert dat God's genade totaal universeel is en God bezoekt zijn volk met zijn barmhartigheid.²² Ten tweede, de omgang van Jezus met zijn leer-

²⁰ E. SCHILLEBEECKX, *Jezus, het verhaal van een levende*, Bloemendaal 1975, p. 605.

²¹ I. D'HERT, *Een spoor voor ons getrokken. De Jezustrilogie van Edward Schillebeeckx*, Baarn 1997, p. 20-21.

²² E. SCHILLEBEECKX, *Jezus, het verhaal van een levende*, p. 147-148.

lingen. Zij vasten niet en daarom staan Jezus met zijn leerlingen in conflict met de religieuze wet van Israël. Dit optreden betekent dat in de aanwezigheid van Jezus de mensen niet kunnen treuren. Jezus' milde aanwezigheid symboliseert de heilende aanwezigheid van de verborgen God die het ware geluk voor de mensen wil.²³ Ten derde, de tafelgemeenschap die Jezus aanbiedt aan zondaars en mensen die uitgestoten zijn. Dit optreden is symbool van God's overvloeiende welwillendheid. Jezus manifesteert zich als het teken van God's openheid en erbarmen voor zondaars.²⁴

De praktijk van Jezus heeft een universele betekenis. Zijn optreden illustreert de nieuwe stijl van het menselijk leven. Jezus geeft de mensen geen theorie over de filosofische betekenis van het lijden maar hij presenteert de grote betekenis van *orthopraxis* die een concreet *veto* tegen alle vormen van vernedering, uitbuiting en onrechtvaardigheid is. Behalve de psychische en fysische dimensie van het lijden bestaat er ook een specifieke soort van lijden die met het fenomeen van de bekering verbonden is. De roeping om te bekeren was heel belangrijk in Jezus' verkondigen. Met deze woorden heeft hij zijn publieke leven begonnen. *Metanoia* is een Grieks woord dat 'boete en bekering' betekent in de zin van een rechtsomkeer maken. *Metanoia*, het woord gebruikt in Jezus' preking, omvat een radicale zelfkritiek en is de consequentie van de komst van het rijk God's.²⁵ Dit proces van *metanoia* is vaak heel pijnlijk voor de mensen. Dat zijn de kruisigende ervaringen die tot de innerlijke vernieuwing van de mens nopen. In de praktijk betekent *metanoia* voor de mens een verandering van zin, van handelen en zijn. Zulke ervaringen veroorzaken voorbijgaande desintegratie, maar voeren uiteindelijk tot een nieuwe integratie. Dit soort van lijden is feitelijk een positieve en zinvolle werkelijkheid.

Schillebeecx onderstreept dat Jezus niet alleen een dienaar van de lijdenden was maar ook zelf een lijdende persoon geworden is. De dood van Jezus op het kruis bleef voor zijn leerlingen een vraag en mysterie. Daarom wilden de leerlingen de dood van Jezus goed interpreteren. Volgens Schillebeecx bestond er binnen de joodse tradities een aantal modellen om deze dood te duiden. In het Nieuwe Testament kunnen wij de sporen van deze modellen ontdekken. Bij evangelist Lucas klinkt de interpretatie dat Jezus als een profetische martelaar stierf. Volgens de tweede duiding – vertegenwoordigd door de evangelist Marcus – werd de dood van Jezus in God's heilsbestel opgenomen. Deze interpretatie toont dat Jezus' dood een offer voor de verzoening tussen God en mens is. Behalve deze duidingen spreekt Schillebeecx nog over een derde interpretatie. De betekenis van Jezus' dood situeert zich

²³ Ibid., p. 165-166.

²⁴ Ibid., p. 169-171.

²⁵ Ibid., p. 605.

in de lijn van zijn woorden over onvoorwaardelijke dienstbaarheid. Het gaat hier vooral om de dienst van de liefde. Jezus heeft zijn dood als laatste en uiterste dienst aan de mensen en God verstaan en beleefd. Daarom is zijn dood het teken van de grote liefde aan en solidariteit met alle lijdende mensen in onze wereld. Tijdens het laatste Avondmaal heeft Jezus zijn dood actief geïntegreerd in zijn totale zending van liefde.²⁶

Volgens Schillebeeckx is de dood van Jezus voor zijn leerlingen ook een ultieme uitdaging. Op het moment van de Jezus' dood zijn de leerlingen geschrokken, teleurgesteld en onzeker. Toch ondergaan zij enige tijd na Jezus' dood een verandering. Zij worden moedige en overtuigde mensen en beginnen te verkondigen dat de gestorven Jezus leeft. Zij preken het heil-in-Jezus en verzekeren dat de Verrezen Jezus wederkomt. Ieder redelijke mens moet zich afvragen: Waarom? Wat is er gebeurd tussen Jezus' dood en de metamorfose van de leerlingen? Schillebeeckx poneert dat deze leerlingen zich op een nieuwe wijze tot Jezus bekeerd hebben. Volgens hem is het verrijzenis-geloof van de leerlingen gebaseerd op hun diepe ervaring van de bekering waarbij ze door Jezus vergeving van hun falen gekregen. Deze innerlijke ervaring van vergiffenisgenade is voor de leerlingen de belangrijkste grond van hun geloof in de verrijzenis. Een dode kan geen vergiffenis geven. In de geestelijke ervaring van de bekering en levensvernieuwing ontmoeten de leerlingen Jezus als de levende Gekruisigde.²⁷

Het geloof in de verrijzenis van Jezus toont Christenen dat de dood niet het laatste woord is in de geschiedenis van de lijdende mensen. Het is ook een motivatie om de praxis van Jezus ten aanzien van de lijdende mensen na te volgen. In zijn dienst was Jezus solidair met de lijdende tot zijn dood op het kruis. Zijn leven heeft een illustratief karakter voor onze omgang met de lijdende.

5. CONCLUSIE

De menselijke lijdensgeschiedenis speelt een grote rol in het denken van de Vlaamse theoloog. Hij introduceert in zijn publicaties een nieuw begrip, dat van 'radicale contrastervaring'. Onder dit begrip verstaat Schillebeeckx het ambivalente karakter van de werkelijkheid. In onze wereld bestaan er zowel de positieve ervaringen van goedheid, waarheid en schoonheid alsook de negatieve ervaringen van leed, onderdrukking en onrecht. Schillebeeckx beseft dat de lijdensgeschiedenis een

²⁶ I. D'HERT, *Een spoor voor ons getrokken. De Jezustrilogie van Edward Schillebeeckx*, p. 22-23.

²⁷ *Ibid.*, p. 23-24.

realistische en tragische werkelijkheid is. Alle mensen, gelovigen en niet-gelovigen, moeten ten aanzien van het leed een duidelijk standpunt innemen. De katholieke theologie moet ook de kwestie van de lijdende mensen vanuit het religieuze perspectief onderkennen. In het andere geval zou de theologie ideologie worden.

Schillebeeckx presenteert een interessante fenomenologie van het menselijke lijden. Lijden is voor hem een complex fenomeen. Niet alle vormen van lijden zijn volgens hem totaal zinloos. De Vlaamse dominicaan verwijst naar de zinvolle aspecten van enkele vormen van lijden zoals het lijden terwille van een goede en rechtvaardige zaak, het lijden dat door positieve zingeving het gemoed van de mensen verrijkt en het lijden in de religieuze context die voor christenen het deelhebben in het lijden van Christus betekent. Schillebeeckx is zich ervan bewust dat er ook een soort van zinloos lijden bestaat. Dat is het lijden waarin mensen slachtoffers zijn van brutaal leed en kwaad. Deze vorm van lijden kan niet aanvaard worden. Zij is voor de mensheid een dringende uitdaging.

Onder invloed van de existentialistische filosofie ziet Schillebeeckx het lijden meer als een mysterie dan als een probleem. Problemen zijn verklaarbaar en oplosbaar. Mensen kunnen problemen objectiveren en rationaliseren. Met een mysterie gaat het anders. Wij kunnen het mysterie niet begrijpen. Daarbij voelen wij ons meer deelnemers dan waarnemers. Het mysterie van het lijden is een realiteit die mensen meer kunnen ervaren dan rationaliseren. Volgens Schillebeeckx hebben christenen in de Bijbel geen verklaring van het lijden en het kwaad gekregen. Ze hebben wel een fundamentele idee in de christelijke openbaring ontvangen, namelijk dat God promotor van het goede en bestrijder van het kwaad is. Het geloof in de verrijzenis van Christus is voor de christenen een diepe bron van hoop en een groot symbool van overwinning op het lijden en de dood geworden. De Vlaamse denker stelt voor om de geschiedenis van de lijdende mensheid kritisch te herinneren. Het doel van deze herinnering is een prikkel voor de mensen te zijn om de tragische situatie van de onderdrukte mensen te veranderen en het lijden uit te schakelen. Schillebeeckx tekent protest aan tegen elke vorm van onverschilligheid en valse lijdensmystiek die het leed zouden negeren of sacraliseren. Het verzet tegen onschuldig lijden en de navolging van Jezus' barmhartige omgang met de lijdenden zijn de juiste christelijke reactie op het mysterie van het menselijke lijden.

BIBLIOGRAFIE

- BORGMAN, E., *Edward Schillebeeckx. A Theologian in his History*, London: Continuum 2004.
- D'HERT, I., *Een spoor voor ons getrokken: de Jezustrilogie van Edward Schillebeeckx*, Baarn: Nelissen 1997.
- MCMANUS, K. 'Suffering in the Theology of Edward Schillebeeckx', in: *Theological Studies* 60(1999), p. 476-491.
- METZ, J. B., *Teologia wobec cierpienia*, vertaald door J. Zychowicz, Kraków 2008.
- NADBRZEŻNY, A., *Schillebeeckx Edward*, in: *Encyklopedia Katolicka*, vol. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2012, col. 1224-1226.
- OOSTERHUIS, H., HOOGVEEN, P., *God is ieder ogenblik nieuw. Gesprekken met Edward Schillebeeckx*, Baarn: Ambo 1982.
- SCHILLEBEECKX E., 'Krytyczny status teologii', in: *Concilium* (1971), wyd. specjalne, p. 46-51.
- SCHILLEBEECKX, E., *Gerechtigheid en liefde, genade en bevrijding*, Bloemendaal: Nelissen 1977.
- SCHILLEBEECKX, E., *Mensen als verhaal van God*, Baarn: Nelissen 1989.
- SCHILLEBEECKX, E., *Theologisch testament. Notarieel nog niet verleden*, Baarn: Nelissen 1994.
- SCHREITER, R.J. (ed.), *The Schillebeeckx Reader*, New York: Crossroad 1984.
- SNIJDEWIND, H., *Leeswijzer bij 'Jezus, het verhaal van een Levende' van Edward Schillebeeckx*, Baarn: Nelissen 1994.

MIĘDZY SAKRALIZACJĄ A BANALIZACJĄ.
CIERPIENIE W TEOLOGII EDWARDA SCHILLEBEECKXA

Streszczenie

Autor podejmuje ważny problem relacji między ludzkim cierpieniem a chrześcijańską praktyką solidarności w ujęciu Edwarda Schillebeeckxa. Poszukuje on wiarygodnej odpowiedzi na pytania dotyczące źródeł i sensu ludzkiego cierpienia oraz specyfiki chrześcijańskiej reakcji na liczne jego przejawy w świecie.

W pierwszej części artykułu autor przedstawia kontekstualny i humanistyczny charakter teologii Schillebeeckxa, w której po *Vaticanum II* nastąpił wyraźny zwrot antropologiczny i hermeneutyczny. Ludzka egzystencja dotknięta dramatem wyobcowania, zniewolenia i poniżenia stała się centralnym przedmiotem refleksji w świetle Bożego objawienia i szeroko rozumianego chrześcijańskiego doświadczenia. Według Schillebeeckxa teologia nie może ograniczyć się wyłącznie do poprawnej interpretacji prawd wiary (ortodoksja), lecz musi również dążyć do wypracowania kryteriów umożliwiających pozytywną przemianę świata według logiki Królestwa Bożego objawionego w nauczaniu i działaniu Jezusa Chrystusa (ortopraksja).

W drugiej części artykułu została zaprezentowana fenomenologia ludzkiego cierpienia, które stanowi realną i niezwykle zróżnicowaną rzeczywistość. Niektórym jego formom człowiek może w pewnym zakresie nadać sens, lecz ogromny obszar niezawinionego i niechcianego cierpienia pozostaje poza możliwością ludzkiej racjonalizacji. Złożony fenomen cierpienia stanowi wyzwanie dla współczesnej teologii kontekstualnej, która nie powinna pomijać bolesnych aspektów ludzkiej kondycji. Pod wpływem egzystencjalizmu Schillebeeckx postrzega cierpienie człowieka bardziej jako angażującą tajemnicę niż możliwy do rozwiązania problem.

W trzeciej części autor ukazuje symbol Królestwa Bożego będący wyrazem zbawczej obecności Boga w świecie. Jezus w swym nauczaniu i działaniu objawia Boży sprzeciw wobec długiej historii

niezawinionego ludzkiego cierpienia. Jego zmartwychwstanie jest źródłem nadziei na pełne zwycięstwo nad cierpieniem. *Proegzystencjalny* styl życia Jezusa stanowi zarówno dla chrześcijan, jak i wszystkich ludzi dobrej woli wezwanie do odpowiedzialnego praktykowania solidarności z cierpiącymi i odważnego protestu przeciwko czynnikom generującym cierpienie. Jezus jest obrazem miłosiernego i wyzwającego Boga, który nie chce cierpienia człowieka spowodowanego jego poniżeniem, upokorzeniem i zniewoleniem. Będąc zawsze obecnym w bolesnym doświadczeniu ludzkiego cierpienia, Bóg objawia się w nim jako „transcendentne veto” wobec wszelkich form agresji, opresji i niesprawiedliwości. Nie tyle jednak cierpienie samo w sobie, co raczej ludzkie działanie w służbie cierpiącym stanowi „przestrzeń”, w której manifestuje się i realizuje zbawcza wola Boga.

W zakończeniu artykułu autor podkreśla, że zdecydowany sprzeciw wobec zła i naśladowanie miłosierdzia Jezusa stanowią adekwatną chrześcijańską odpowiedź na misterium ludzkiego cierpienia. Istnieje trzecia droga między banalizacją a sakralizacją cierpienia. Jest nią autentyczna solidarność z cierpiącymi, w ramach której Bóg wyraźnie objawia się jako promotor dobra i przeciwnik zła.

Streścił ks. Antoni Nadbrzeźny

Słowa kluczowe: Edward Schillebeeckx; fenomenologia cierpienia; kontekstualna teologia; chrześcijańska ortopraksja; sprzeciw; solidarność.